

Одеські анархісти і соціалізація виробництва в 1917–1919 рр.

Стаття присвячена спробам анархістів (анархістів-синдикалістів) реалізувати на практиці ідеї соціалізації виробництва в Одесі, яка залишалася центром анархістського руху упродовж 1905-1920 рр. Анархістам вдалося, у січні-березні 1918 р, очолити процеси соціалізації Чорноморського торгового флоту, портових господарств і заводів, а також на ряді інших виробництв в Одесі.

Ключові слова: Одеса, соціалізація, анархісти, анархісти – синдикалісти, флот, моряки, портовики, профспілки.

В історичній і краєзнавчій літературі практично не знайти згадок про «одеську соціалізацію», яка стала предметом гучних суперечок і численних публікацій у пресі перших місяців 1918 року. В цей переламний період суспільство обирало нові моделі соціального та господарського життя, робило спроби створення небувалого «суспільства рівності». Соціалізація стала одним з можливих виходів з вікового прокляття нерівності. Результати революційних суперечок і конфліктів з приводу можливості досягнення нового економічного устрою, і в тому числі з допомогою соціалізації виробництва (спроби якої були проведені в Одесі в 1917-1919 рр.), визначили долю сотень мільйонів людей на величезних просторах Євразії у ХХ ст.

Соціалізація виробництва як один з основних пунктів економічної програми анархістів та анархістів – синдикалістів, розглядалася українськими істориками лише епізодично. На жаль, спрощене уявлення про анархістів як про носіїв виключно утопічних ідей і «бандитської практики», не визнання за ними права на серйозну позитивну програму, штовхало дослідників до ігнорування ряду фактів, а інколи і до фальсифікації історичного процесу. Анархістську соціалізацію 1917 р. намагалися об'єктивно висвітлити французький історик О. Скірда [1] і український дослідник анархізму О. Дубовик [2].

Після Лютневої 1917 р. революції анархісти та анархісти – синдикалісти стали активно пропагувати свою «позитивну програму», в якій значне місце приділялося самоорганізації трудящих, революційному синдикалізму, соціалізації, економічній федералізації виробництва. На Пер-

шому Всеросійському з'їзді профспілок (січень 1918 р., Петроград) анархо-синдикалісти переконували делегатів з'їзду в необхідності соціалізації. Делегат з Одеси анархіст М. Петровський виступав за передачу виробництва в повне розпорядження трудових колективів. На Другому Всеросійському з'їзді профспілок анархісти закликали передати професійним спілкам і кооперативним об'єднанням виробництво, розподіл і управління [3].

З жовтня 1917 р. анархісти та анархісти-синдикалісти стали вважати більшовиків «гальмом народної самодіяльності», які йдуть по хибному шляху централізації, позбавляючи трудящих ініціативи. Анархісти почали розглядати профспілки як «віджили, застарілу форму» робітничого руху, протиставляючи їм фабрично-заводські комітети (фабзавкоми), за допомогою яких пролетаріат зможе провести соціалізацію. Одна частина анархістів критикувала робітничий контроль за його половинчастість, пропонуючи «громадський контроль» на соціалізованих підприємствах, а інша – допускала контроль на першому, деструктивному етапі революції.

Анархо-синдикалістські ідеї про негайне усупільнення засобів виробництва були реалізовані у грудні 1917 р. на Черемховських копальнях (вугільному басейні) у Сибіру, коли у колективну власність, під управління робітничих комітетів обраних трудовими колективами, перейшла копальня і завод [4]. У листопаді – грудні 1917 р. в Петрограді ідеї соціалізації знайшли підтримку значної частини робітників заводу «Червоний прапор», пивоварного заводу «Баварія», заводу парусинових виробів, лісопильного заводу. Соціалізацію намагалися

провести робітники залізниць: Московсько-Віндавської-Рибінської, Пермської, Південно-Західної. Один з лідерів анархістів-синдикалістів В. Волін закликав до «негайного переходу залізниць в розпорядження робітничих організацій», до організації всеросійського «Робітничого з'їзду», який «віддасть» фабрики і заводи у власність робітничим організаціям [5].

Під впливом анархістів була проведена соціалізація готельного господарства, ресторанів і кафе в Кубано-Чорноморському регіоні (Новоросійськ, Катеринодар) [6]. Анархо-синдикалістські резолюції про соціалізацію виробництва були прийняті з'їздом харчовиків і пекарів у Москві (1918 р.). Анархісти-синдикалісти користувалися помітним впливом у професійних спілках металістів (Всеросійська спілка робітників-металістів, Гуляй-польська спілка робітників металістів та ін. професій), хіміків (Всеукраїнська спілка хіміків), робітників транспорту та зв'язку (Всеросійська спілка моряків та річковиків, Спілка робітників річкового транспорту Поволжя, Всеросійська спілка залізничників), шахтарів (Забайкальська спілка гірничопромислових робітників, Спілка шахтарів Донбасу, Всеросійська спілка поштових і телеграфних службовців), мали вплив на з'їздах профспілок будівельників, харчовиків, домашньої прислуги, безробітних [7].

Особливим впливом користувалися анархісти та анархісти – синдикалісти в середовищі трудящих Катеринославської та Харківської губерній в 1917 – поч. 1918 рр. В Горлівсько-Щербинівському, Гришинському, Бахмутському, Юзівському, Макіївському, Єнакіївському, Боково-Кришталевому районах Донбасу анархісти-синдикалісти підштовхнули шахтарів та службовців до захоплення шахт і копалень, до соціалізації виробництва. На з'їзді шахтарів Донбасу (грудень 1917 р., Харків) було створено координуючу робітничу самоорганізацію «Бюро зв'язку Донбасу» на чолі із анархістами-синдикалістами С. Петровським і М. Коняєвим, що поставило за мету провести соціалізацію шахт і копалень Донбасу [8].

Процес соціалізації на Донбасі намагалися організувати анархісти – реемігранти, що проходили школу синдикалізму в «Союзі російських робітників в США і Канаді», профспілках США «Індустріальні робітники світу» («ІВВ»). Активіст «ІВВ», анархіст-синдикаліст П. Рибін –

Зонов, після повернення в Україну з США, став організатором «Спілки робітників-металістів Півдня Росії», членом правління «Союзу робітників-металістів Катеринослава». Ще один реемігрант з США створив на Донбасі «Союз рудокопів». У грудні 1917 – квітні 1918 рр. анархісти-синдикалісти активно діяли в «Південний обласній економічній раді народного господарства», діяльність якої охоплювала південні і південно-східні райони України [9].

На заводах Катеринослава анархіст-реемігрант з США, активіст «ІВВ» М. Сидорчук намагався організувати робітників для соціалізації виробництва. У Катеринославі, за допомогою анархістів, «Союзом службовців готелів» була проведена соціалізація готелів [10]. Катеринославські харчовики і залізничники намагалися провести соціалізацію своїх підприємств в 1918 та у 1919 роках. Подібні процеси проходили в Харкові, де «Союз булочників» соціалізував чотири пекарні, а анархісти-синдикалісти намагалися підштовхнути робітників газового та канатного заводів до захоплення виробництв [11].

У Миколаєві фіксувалося «захоплення анархізмом деяких верств робітників», що вимагали соціалізації суднобудівного заводу. До Миколаївського виконкому Ради робітничих депутатів було обрано шість анархістів, до президії виконкому – два анархіста. На початку 1918 р. головами Рад робочих депутатів в Миколаєві і Херсоні були анархісти: Ф. Соколов та С. Кириченко [12].

Одеса ще з часу революції 1905-1907 рр. стала центром анархістського руху в Російській імперії. В середовищі робітничого класу і ремісників Одеси з 1906 р. затвердилися анархістські і анархо-синдикалістські традиції. Профспілковий рух Одеси зазнав впливу анархістів – синдикалістів, що зуміли сформувані таємні профспілки серед матросів і кочегарів, булочників і кравців, чорноробів і робочих заводів передмістя Пересип. І хоча напередодні Лютневої 1917 р. революції анархістський вплив в робітничому середовищі Одеси був мінімальний, з перших днів революції він набув тенденцію до посилення.

Навесні 1917 р. частина колишніх симпатиків анархістів згадали про свою бойову анархістську молодість і повернулися до анархістської діяльності. Анархісти і анархісти-синдикалісти повернулися до Одеси з заслання, каторги,

в'язниць (Я. Аронович, Є. Гелецький, Х. Гіфон, П. Мейніс, П. Непомнящий, П. Осоловський, Б. Рубель, Г. Сакова, К. Чекменська, С. Ушер, Я. Фейгельман, Ш. Фельдман, П. Лаврушін та ін.) [13].

З Франції та Англії до Одеси повернулися анархісти: І. Зімін, С. Шварцбарт, Г. Бут, М. Левіт, М. Бессалько – Вовк, С. Дерш, Ф. Кандлер, Е. Курфірст, У. Каневський та ін. З США, де значна частина анархістів була залучена до «IWW», «Союзу російських робітників в США і Канаді», до Одеси повернулися: О. Левицька, Е. Окландер, А. Окландер, І. Кривмансон, П. Ярошевський, Ф. Ярошевська, М. Кузнєцов, С. Євтухович, Х. Рит, Г. Реєв, С. Меккель, О. Фельдман, Г. Борзенко – Москаленко, Й. Готман та ін. «Американці» (як їх звали у революційному середовищі Одеси) принесли до міста традиції американського анархо-синдикалізму і робітничої самодіяльності, потяг до соціалізації та федералізації виробництва [14].

Влітку 1917 р. в Одесі вже утворилися численні анархістські групи: «Одеська федерація анархістів», «Вільний робітничий союз анархістів-синдикалістів», «Група анархістів-індивідуалістів», «Південноросійська група незалежних анархістів», «Союз моряків-анархістів», «Група латиських анархістів», «Група анархістів Бессарабії», «Група анархістів заводу Анатра», «Група анархістів «Чорний прапор», «Група анархістів заводу Попова», «Союз з розповсюдження анархічної літератури», «Бойова дружина анархістів», «Група анархістів Пересипу», «Група анархістів Молдаванки» [15].

Намагаючись проводити свої радикальні ідеї на практиці, анархісти опинилися в політичному союзі із РСДРП (більшовиків). У анархістів і більшовиків восени 1917 р. виявилися спільні вороги: Тимчасовий уряд, Центральна Рада УНР, буржуазні і монархічні партії. На заводах Одеси створюються загони Червоної гвардії – робітничої міліції для охорони революційних завоювань від контрреволюції і для захисту населення від погромів. До Червоної гвардії зголосилися активісти місцевих організацій більшовиків, меншовиків, есерів, єврейських соціалістів, анархістів.

У травні 1917 р. одеські анархісти пропанували до виконкому одеської Ради робітничих депутатів свого представника Д. Гельберштадта - «Червоного», але тоді меньшевицько-есерівсь-

кий виконком Ради відмовив анархістам у цьому проханні. Подібна відмова повторилася і при повторному проханні анархістів прийняти до складу виконкому Ради Х. Рита – як делегата від одеських безробітних [16].

Активізація анархістського руху (в тому числі і в Одесі) відноситься до липневої кризи 1917 р., коли більшовики та анархісти Петрограда випробували на міцність Тимчасовий уряд. В кінці серпня 1917 р., після провалу виступу генерала Л. Корнілова, революція отримала новий імпульс розвитку. На хвилі революційного ентузіазму анархісти вибиралися до Рад, профспілкових організацій, завкомів. У вересні 1917 р. до одеської ради пройшло 9 анархістів (5 анархістів, 2 анархісти-комуністи, 2 анархісти-синдикалісти). Відомі імена двох анархістів-синдикалістів (робітник І. Гольдін, кравець Б. Хаїт), двох анархістів-комуністів (столяр В. Снітко, закрійник Н. Ривкін), трьох анархістів (О. Фельдман, П. Ярошевський і Д. Гельберштадт). На з'їзді Румчерода* (грудень 1917 р.) серед 800 делегатів було 8 анархістів.

У вересні 1917 р., після перевиборів, у одеському виконкомі Ради опинилися анархіст О. Фельдман, який став ще товаришем голови Ради і секретарем Виконкому Ради. Перевибори до одеського виконкому Ради, що проходили 4 грудня 1917 р. привели до виконкому ще анархіста І. Гольдіна [17].

Збільшення кількості анархістських груп, представництво анархістів в одеській Раді, говорить про зростання впливу анархістів в Одесі. У червні – грудні 1917 р. в Одесі видаються анархістські часописи: «Голос анархіста», «Бюлетень Одесської федерації анархістів-комуністів». З липня 1917 р. в Одесі фіксувалися експропріації приватних капіталів та здирицтво анархістськими групами, в листопаді – грудні 1917 р. ці експропріації стали системними, почали торкатися власності державних установ. У одеських анархістів з'явилися значні грошові кошти для формування організаційних структур, озброєння загонів, друкування листівок і газет, організації робітничих страйків і протестів. Можна припустити (ніякої статистики анархістами принципово не велось), що в липні – вересні 1917 р. в Одесі вже було бл. 600 анархістів, з яких тільки половина входила в «офіційні» анархістські федерації та групи. Кількість анархістів Одеси на початку 1918 р. зросла до 1 тис.

«активістів». Одеські анархісти вимагали негайного продовження революції, негайної соціалізації промисловості і землі, припинення війни і розпуску армії.

У жовтні – грудні 1917 р. в Одесі мали місце щоденні перестрілки між загонами деморалізованих солдатів, одеською міліцією, гайдамаками, бандами грабіжників, анархістами. 1-2 грудня 1917 р. на вулицях міста відбулися збройні зіткнення між анархістами і військами Центральної Ради. Анархісти напали на гайдамацький патруль, кинули бомбу в районний комісаріат, після чого гайдамаки спробували штурмувати штаб анархістів [18].

В Одесі (як і по всій Україні) більшовики, ліві есери, анархісти, максималісти, створили неформальний «лівий блок» партій, що у грудні 1917 р. взяв курс на нову революцію та повалення місцевих структур Центральної Ради УНР. Анархісти розпочали підготовку до «третьої революції», яка, на їхню думку, повинна була стати анархістською.

На владу в Одесі претендувала «Спілка безробітних» створений анархістами: «Вся влада – безробітним!». Безробітних в Одесі було бл. 20 тис. чол., ними керували анархісти: Х. Рит, Г. Борзенко – Москаленко, Шестопап. В кінці грудня 1917 р. демонстрація безробітних Одеси заповнила центральні вулиці міста. Біля будівлі одеської Думи безробітні провели мітинг, на якому закликали до захоплення заводів, фабрик і будинків буржуазії, виступили проти меньшевиків та есерів [19]. У січні 1918 р. одеські безробітні почали захоплення квартир в центрі міста, продуктів харчування, вимагали від банкірів надати 10 млн. крб. для харчування безробітних у столових і ресторанах [20].

Одеські анархісти та анархісти-синдикалісти прагнули провести соціалізацію пекарень «Союзом пекарів», готелів – «Союзом службовців готелів», швейних майстерень – «Союзом кравців» (була проведена соціалізація майстерні дамського одягу Берзона, кількох мануфактурних магазинів, пралень та бань). До процесу соціалізації виробництва долучилися робітники великих одеських заводів Генна, Белліно-Френдріха, цукрового заводу. Деякі лідери одеських залізничників, серед яких були помітні анархістські настрої, висловлювалися за передачу залізничного транспорту в руки виконкому одеської профспілки залізничників «Комітету п'яти», за самоуправління Південно-Західної залізниці

[21]. Анархісти пропонували захопити і соціалізувати всі одеські банки, створивши на їх основі «Єдиний робітничий банк», керувати містом за допомогою домових комітетів, створивши районі Думи та Центральну міську Думу «на комунальних засадах» [22].

Під вплив анархістів потрапила частина військових моряків Чорноморського флоту, які дислокувалися в Одесі, Миколаєві, Севастополі, Феодосії, Керчі. Анархісти – реемігранти, що повернулися із США, проводили агітацію серед моряків Чорноморського флоту, які були «займистим революційним матеріалом». Сучасний історик В. Єрмаков вказував: «Анархісти, що мали певний вплив серед матросів Чорноморського флоту, внесли свій внесок в самосуди і розкладання Чорноморського флоту» [23]. Матроси військового флоту підтримали радикальну анархістську програму, анархісти Г. Мокроусов, М. Касісімов, О. Железняков, О. Порубаєв, сформували бойові загони з матросів – чорноморців. Керівником «Центрфлоту» (революційного ЦК Чорноморського флоту) восени 1917 р. став електрик лінкора «Воля» анархіст Є. Шелестун. На Першому Загальночорноморському з'їзді (листопад 1917 р.) він виступав проти будь-якої влади над флотом, закликавши «стримати більшовиків» [24].

У травні 1917 р. в Одесі було створено «Південний центр» об'єднання професійних спілок моряків («Тимчасовий комітет з організації Всеросійської спілки моряків», голова комітету – одеський анархіст – синдикаліст з 1906 р. В. Чернявський) з ініціативою якого почалося створення єдиної «Спілки водників торгового флоту». Для створення такої спілки в Петрограді наприкінці червня 1917 р. зібрався З'їзд моряків і річковиків, делегатом якого від Одеси став В. Чернявський. На цьому з'їзді була створена «Спілка моряків і річковиків», обраний її виконком – «ЦКморрік». В Одесі в «південне» правління спілки були обрані анархісти, які закликали не визнавати Тимчасового уряду і приватної власності на торгівельні судна [25].

У середині листопада 1917 р., на Південному обласному з'їзді моряків торговельного флоту в Одесі, анархісти повністю підпорядкували своєму впливу одеську «Спілку моряків», їхня резолюція про соціалізацію торговельного флоту набрала більшість голосів. Для управління торговельним флотом, портом і судноремонтними

підприємствами Одеси з'їзд обрав одеський виконком «Спілки» – «Раду дев'яти» (головою став В. Чернявський, в «Раді» був ще один анархіст з 1906 р. М. Бацоев). У Херсоні в грудні 1917 р. місцева «Спілка моряків» виступила за децентралізацію та соціалізацію торговельного річкового флоту під орудою обраного «Комітету дванадцяти» [26]. На такий же крок, у лютому 1918 р., пішли матроси Керчі, де «Радою семи» «Спілки моряків» керував анархіст О. Улановський [27].

30 грудня 1917 р. анархістські лідери одеської «Спілки моряків» нав'язали спілці рішення «владу Центральної Ради не визнавати» (влада УНР встановлена в Одесі на поч. листопада 1917 р.). 2 січня 1918 р. на зборах в одеському порту, під час яких була організована маніфестація проти влади УНР анархіст П. Лаврушін представляв робітників РОПТ*, а анархісти Скурський та Рабинович – завод Гена. 4 січня 1918 р. одеське південне відділення «Спілки моряків» ухвалило рішення негайно соціалізувати весь Чорноморський та Азовський торговельний флот, який з цього моменту мав належати трудовому колективу моряків. Лідери «Спілки моряків» зробили заяву про соціалізацію чорноморської Транспортної військової флотилії, що складалася із 100 мобілізованих (на час війни) торговельних суден. Частина флотилії згодилася прийняти керівництво «Ради дев'яти», частина – відмовилася виконувати її розпорядження і проводити соціалізацію [28].

Анархісти вирішили керувати не тільки судами, але й портом, береговими службами, судноремонтними та суднобудівними підприємствами. Для керівництва всією структурою водного транспорту були обрані комісари, які всі були анархістами: В. Чернявський, Г. Реев, М. Бацоев, Ф. Александрович (комісар одеського порту). Дрібні службовці судових компаній підтримала соціалізацію, але комісари – анархісти виключили з числа власників адміністрацію, заявивши, що службовці підприємств, портові вантажники, робітники судноремонтного заводу повинні працювати, як «наймані робітники профспілки моряків», що тільки в моряків є права власності на флот та порт – «колективні господарі» всієї морської галузі. Збори делегатів службовців і робітників водного транспорту Одеси винесли резолюцію про те, що службовці і робітники такі ж господарі виробництва як і моряки. Проти анар-

хістської соціалізації виступили робітники заводів РОПТ, службовці і робітники порту, які вважали, що зиск від соціалізації буде тільки у матросів торговельного флоту. Згодом делегати від портових заводів РОПТ підтримали рішення про соціалізацію.

4 січня 1918 р. на суднобудівельному заводі РТПТ був обраний Одеський ревком (увійшли представники більшовиків, лівих есерів, максималістів, анархістів, безробітних, солдатів, торговельних моряків), який почав готувати нову революцію в Одесі проти влади Центральної Ради. Пропагандистську секцію Ревкому очолив Г. Борзенко-Москаленко. 5 січня 1918 р. анархісти: Ф. Александрович, Г. Борзенко-Москаленко, М. Бацоев, Степанов, Моїсеєнко захопили касу і всі структури РОПТ, конфіскували судна в одеському порту, виробництва в системі водного транспорту, чим викликали протест з боку представників української влади, одеської Ради робітничих депутатів, Центрального комітету профспілок Одеси. 6 січня 1918 р. для управління флотом була обрана нова «Рада дев'яти» – від моряків 5 представників, робітників судноремонтних заводів – 2, службовців порту і судових компаній – 1, портових вантажників – 1. Головою Ради знову було обрано анархіста В. Чернявського. Він незабаром виїхав до Петрограду і, як делегат з'їзду водників, зробив доповідь в СНК та був прийнятий В. Леніним [29].

6 січня 1918 р. Центпрпроф Одеси заявив, про те, що торговельний флот повинен бути націоналізований. Але, вже 10 січня 1918 р. постановою президії революційно-демократичних організацій Одеси були затверджені повноваження виконкому Одеського відділу «Спілки моряків і річковиків торгового флоту» та його рішення, що торговельний флот знаходиться у тимчасовому управлінні одеського відділення «Союзу моряків і річковиків» і належить професійно – трудовим колективам водного транспорту «до передачі його всьому трудовому народу» [30].

13 січня 1918 р. більшовики та їхні союзники: ліві есери, анархісти, максималісти почали збройне повстання в Одесі проти владних установ Центральної Ради УНР. За вказівкою ленінського уряду більшовики використали невдоволення робітників водного транспорту відсутністю фінансування галузі. У «одеський

* Російське товариство пароплавства і торгівлі

революції» активну участь взяли збройні загони анархістів: «Дружина анархістів», дружина «Спілки моряків», дружина «Південноросійської федерації незалежних анархістів», загін анархістів «Чорний прапор», анархістський загін «Союзу безробітних», «Залізний загін самооборони» М. Вінницького – «Япончика» (всього до 350 чол.).

З 19 січня 1918 р., після перемоги збройного повстання, Одесою керував Об'єднаний Ревком, а з 25 січня 1918 р. – Рада Народних Комісарів, що стала коаліцією більшовиків, лівих есерів та анархістів. З 20 комісарів одеського РНК анархістом був комісар охорони міста Д. Гур'єв. Крім того, анархістами вважали себе: голова революційного трибуналу В. Білий, суддя ревтрибуналу М. Снітко, член слідчої комісії ревтрибуналу М. Волохов, помічник начальника міліції О. Ляховецький. «Залізний загін» анархістів увійшов до складу Одеської радянської армії, як резерв РНК. До нового виконкому одеської Ради (перевораний 25 січня 1918 р.) увійшло 5 анархістів (з 75 осіб): І. Гольдін, Равкін, Хаїт, Салютін, М. Снітко. До президії виконкому Ради (з 11 осіб) був обраний анархіст Гольдін [31].

За спогадами одеських владних керманців з анархістами в Раді «завжди рахувалися», більшовики на них «спиралися», «...ці товариші нас підтримували і таким чином у нас була більшість» [32].

У січні – лютому 1918 р. анархісти в одеській Раді та Центрпрофі виступали союзниками більшовиків і лівих есерів, гуртувалися проти меншовиків та есерів, проти скликання Всеросійських та Всеукраїнських Установчих Зборів. На Четвертий з'їзд Рад (Москва, березень 1918 р.) від Одеси було представлено 5 делегатів, в тому числі анархіст П. Ярошевський, на Другий Всеукраїнський з'їзд Рад (Катеринослав, березень 1918 р.) від Одеси також було 5 делегатів, серед яких анархіст Г. Борзенко – Москаленко [33].

Одеські анархісти з групи «Чорний прапор» закликали до проведення актів класового терору і «народних», «стихійних» експропріацій. Користаючись хаосом і колапсом влади, анархістські бойовики проводили численні експропріації державної і приватної власності, що привело анархістів до конфліктів з більшовиками вже у лютому 1918 р. [34].

Незважаючи на проголошення радянської влади в Одесі і затвердження більшовиків – дер-

жавників при владі, одеські анархісти продовжували свій «експеримент» соціалізації. Анархісти намагалися розпочати проведення «третьої анархічної революції» із захоплення засобів виробництва. Резолюція одеської радянської фракції анархістів закликала «довести революцію до логічного кінця руйнування власності і держави». 20 січня 1918 р. в Одесі відкрився з'їзд моряків і річковиків торговельного флоту Південної області (Чорноморо-Азовського басейну морів і річок). На з'їзді виконуючий обов'язки голови «Ради дев'яти» Ф. Олександрович проголосив резолюцію про соціалізацію флоту, як «вільну творчість профспілок» [35].

Петроградський «ЦК моррік» наполягав на повній націоналізації торговельного флоту. 23 січня 1918 р. ленінська РНК видала декрет про націоналізацію торговельного флоту, а у лютому 1918 р. на Всеросійському з'їзді водників делегати пропонували передати управління водним транспортом «Спілці моряків та річковиків», але РНК не санкціонувала це рішення, хоча на місцях управління флотом фактично належало спілці [36]. Постанова ВРНГ РСФРР від 4 березня 1918 р. розтлумачила для прихильників соціалізації цей декрет РНК, що націоналізуються і ті судна, що зараз є власністю трудових колективів. Виконком одеської Ради та Центрпроф заявили, що флот є «власністю всієї республіки», винесли резолюції про націоналізацію водної галузі. Більшовицька влада намагалася змінити власників суден і портових структур, але одеські моряки виступили проти місцевої Ради, загрожуючи зброєю в разі зазіхань на порт і судна [37].

На Другому Загальночорноморському з'їзді (лютий 1918 р., Севастополь) моряки торговельного флоту виступили із закликом до соціалізації, делегати з'їзду в своїй резолюції підкреслили, що «вільнонайманний флот повинен управлятися виборними демократичними організаціями» [38].

У лютому 1918 р. з Заходу Одесі погрожували румунські війська, які намагалися переправитися через Дністер, з Півночі насувалися австро-угорські війська та частини УНР. «Йти окремо, бити разом!» – під таким гаслом анархісти входили у військово-політичні та ситуаційні союзи з більшовиками. Перший бойовий загін одеських анархістів-терористів Я. Зайдлера добровільно відправився на Румунський

фронт. До Одеси, зі своїм загоном матросів – анархістів, прибув О. Железняков, який отримав посади командувача радянськими морськими силами діючими проти румунських військ на Дунаї, командувача Дунайської радянської флотилії. На початку березня 1918 р. 1-й загін анархістів під керівництвом Я. Зайдлера, О. Фельдмана, М. Касесімова взяли участь у боях проти австрійських військ на далеких підступах до Одеси. 12 березня 1918 р., коли Одесу штурмували війська УНР та Австро-Угорщини, більшовицька влада і її захисники, революційні організації Одеси та морська «Рада дев'яти» на торговельних і військових суднах евакуювалися до портів «червоного» Криму.

У березні 1918 р. рахуючись із втратою Одеси, Миколаєва, Херсона, дунайських портів, анархісти проголосили Чорноморський торговельний флот «вільним» і запропонували морякам «працювати за наймом на кого завгодно», не залежно від того, яким державам належуть порти, про що моряки повідомили радіограмами «всім урядам» [39]. Центрфлот дав згоду на визнання торгового флоту на Чорному морі вільним, а його голова Є. Шелестун запропонував керівництву Туреччини обслуговувати цю країну морськими перевезеннями або продати торговельні судна Туреччині. В той же час «Рада дев'яти» запропонувала керівництву РСФРР, заключити угоду про найм торгового флоту для цивільних і військових перевезень [40].

В квітні 1918 р. в Керчі Комісія по скликанню Другого Південного обласного з'їзду моряків і річковиків Чорноморсько – Азовського басейну підтримала оголошення флоту «вільним». Ф. Александрович був обраний головою «Спілки моряків» Чорного моря. Але, на конференції (з'їзді) «Спілки моряків» Південної області (Чорноморсько-Азовського басейну), яка відбулася у Ростові-на-Дону – Новоросійську, наприкінці квітня 1918 р. – на початку травня 1919 р., більшовики зібрали більшість делегатів (за рахунок водників Маріуполя, Таганрога, Ростова на Дону) та проголосувати за націоналізацію флоту [41].

У грудні 1918 – квітні 1919 рр., коли в Одесі панували французькі інтервенти, анархісти О. Железняков, Г. Борзенко-Москаленко, М. Петровський, Ф. Ярошевська створили підпільну «Спілку моряків» (70 чол.), яка намагалася відновити робітничий рух і направити його проти інтервентів. Та сама група анархістів, під-

силена ще п'ятьма анархістами – синдикалістами, сформувала в Одесі «Іноземне бюро» – «Інтернаціональну групу революційних робітників», що проводила революційну агітацію в лавах солдат і матросів інтервентів, випускала листівки та два числа газети «Остання боротьба» французькою мовою [42].

У підпіллі, в березні 1919 р. склався новий союз більшовиків, лівих есерів та анархістів в одеських профспілках, Центрпрофі Одеси, в одеській Раді та Ревкомі. Збройні групи анархістів взяли участь в повстанні проти інтервентів та білогвардійців в Одесі на початку квітня 1919 р. [43]. У другий період впровадження радянської влади в Одесі (квітень – серпень 1919 р.) анархісти, хоча і критикували більшовиків, але фактично були їх союзниками і до середини червня 1919 р. користувалися статусом легальної партії У Одеському Центрпрофі вони забезпечили більшовикам перевагу над меншовиками в профспілковому русі міста. До одеської Ради було обрано 19 анархістів, причому О. Фельдман знову став секретарем виконкому Ради і членом президії виконкому Ради [44].

У квітні 1919 р. анархісти О. Железняков, В. Чернявський, Ф. Олександрович, П. Ісаков створили в Одесі «Спілку працівників водного транспорту», О. Железняков став головою цієї профспілки. Анархісти, які посіли керівні посади в спілці знову підняли питання про соціалізацію всієї структури водного транспорту в Одесі. Анархісти, що навесні 1919 р. опинилися правліннях одеських профспілок «Голка», пекарів, табачників, будівельників активно пропагували соціалізацію. Але влада не хотіла чути не про яку робітничу «самодіяльність» і пішла шляхом репресій по відношенню до незалежного робітничого руху.

Спроби анархістів провести соціалізацію виробництва по містах колишньої Російської імперії були частиною плану «третьої анархістської революції». В Одесі вони був найбільш результативними, захоплювали найважливіші підприємства міста і тисячі трудящих. Однак, з моменту узурпації влади в Одесі більшовиками, влада стала боротися проти самоорганізації трудящих, соціалізації, федералізації. Зміцнення радянської диктатури у 1920 р. і репресії «влади пролетаріату» проти робітничого руху остаточно поховали надії трудящих стати господарями заводів і фабрик.

Джерела та література

1. Skirda A. Les Anarchistes russes, les soviets et la révolution de 1917. – : Éd. de Paris, 2000, 348 p.
2. Дубовик А. В. Российские анархисты в рабочем и профсоюзном движении начала 20-го века // Доклад на Международной научно-практической конференции «Рабочее движение и левые против авторитаризма и тоталитаризма: история, современность, перспективы» – М., 2011. Режим доступа: <http://socialist.memo.ru/forum/index...howtopic>
3. Игнатъева О. Взгляды анархистов на проблемы экономического переустройства общества после Октябрьской революции // Социологические исследования. – 1991. – № 3. С. 68-76.
4. Рублёв Д. И. Социально-политические преобразования анархистов в России периода гражданской войны: самоуправление и этатизм. Режим доступа: <http://aitrus.info/node/1058>
5. Голос труда. – Пг. – 1917. – 2 декабря.
6. Залезский В. Анархисты в России. – М.: Молодая гвардия. – 1930. – С. 69; Голос Труда. – Пг., – 1918. – 3 января, 17 января; Рабочее знамя. – Пг. – 1918. – 30 января.
7. Панкратов А. М. Политическая борьба в российском профдвижении 1917-1918 гг. – Л., изд. Ленинград. Губпрофсовета. 1927. – С. 148; Леонтьев Я. В., Рублев Д. И. Самоуправляющиеся артели в хлебобулочном производстве в 1920-е годы // Международная научно-практическая конференция «Рабочее движение и левые силы против авторитаризма и тоталитаризма: история, современность, перспективы». – М., 2012; Дубовик А. В. Вказ. соч.
8. Борьба за власть Советов в Донбассе. Сб. док. и матер. – Сталино: Обл. изд. 1957. – С. 294, 314; Алгасов В. З борьбы за Жовтень на Сталінщині // Літопис революції. – 1930. – №5. – С. 225; Зайцев Ф. Как мы творили Октябрь // Там само. 1925. № 4(13). – С. 147-154; Наш голос. – Харьков. – 1918. – 19 февраля.
9. Державний архів Російської Федерації (далі – ДАРФ), ф. 6870, оп. 1, спр. 176, арк. 127; Державний архів Харківської області, ф.р. 1010, оп. 2, спр. 8, арк. 12; Голос Труда. – Пг., – 1918. – 9 січня.
10. Амосов. Октябрьские дни на Екатеринославщине // Борьба за Советы на Екатеринославщине. Сб. Воспоминаний. – Днепропетровск: Истпарт. 1927. – С. 116; Гонтарь З. Воспоминания о Красной гвардии // Там само. – С. 177-179; Кошалев С Борьба за власть // Там само. – С. 130; Гржасковский В. Каменская организация в борьбе за Советы // Там само. – С. 155; Черномаз І. Ш. Боротьба робітничого класу України за контроль над виробництвом 1917-1918. – Харків: вид. Харків. ун-ту, 1958. – С. 161; Голос Труда. – Пг. – 1918. – 10 января; Звезда. –Екатеринослав. – 1918. – 19 февраля; Приднепровский край. – Екатеринослав. – 1918. – 26 января.
10. Звезда. – Екатеринослав. – 1919. – 6 декабря; Приднепровский край. – Екатеринослав. – 1918. 25 января, 27 января.
11. Анархия. – М. 1918 – 5 апреля; Рабочая мысль. – Харьков. – 1918. – 14 января.
12. Альошин А. До історії боротьби за Жовтень на Миколаївщині // Літопис революції. – 1928. – № 3. – С. 121, 123; Викторов. Николаевский Совет рабочих и солдатских депутатов // Там само. – 1927. – № 4 (37). С. 59; Ряппо Я. Боротьба сил в Октябрьской революции в Николаеве // Там само. – 1922. – № 1. – С. 96-97.
13. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО), ф.р. 3, оп. 3, спр. 39, арк. 10-14.
14. ДАОО, ф.р. 11, спр. 290, оп. 14, арк. 15; ф.р. 3, оп. 3, спр. 40, арк. 5; ф.р. 2, оп. 1, спр. 99, арк. 1, 28.
15. Революционное творчество. – М., 1918. – № 1-2. – С. 108.
16. ДАОО, ф.р. 3829, оп. 1, спр. 11, арк. 2.
17. ДАОО, ф.р. 3829, оп. 1, спр. 90-б, арк. 78; Трилисский А. Организация Советской власти на Одещине // Октябрь на Одещине. – Одесса: изд. Испарта. 1927. – С. 189, 240; Известия Одесского Совета рабочих депутатов. – Одесса. – 1917. – 28 сентября, 31 декабря.
18. Одесская почта. – 1917. – 29 декабря
19. Одесские известия. – 1917. – 30 декабря, Ачканов Г. Очерки Февральской и Октябрьской революции в Одессе. – Одесса: Истпарт. 1927. – С. 30.
20. ДАОО, ф.р. 2, оп. 1, спр. 534, арк. 9; Одесские новости. – 1918. – 3 января, 4 января, 5 января, 11 января, 22 января; Коновалов В. Подвиг «Алмаза». – Одесса: Одесское книж. изд., 1963. – С. 211; Рабочий голос. – Одесса. – 1918. – 10 марта.
21. Одесский листок. – 1918. – 9 января, – 12 января. – 28 февраля; Рабочее слово. – Одесса. – 1918. – 6 апреля; Известия Одесского Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота. Одесса. – 1918. – 10 января, – 13 февраля; Голос революции. – Одесса. – 1917. – 22 декабря.
22. Одесские новости. – 1918. – 31 января; Голос революции. – Одесса. – 1918. – 1(14) февраля.
23. Ермаков В. Д. Российские анархисты в политике бурных событий Гражданской войны 1918-1920 гг. // Вестник С.-Петербургского государственного университета культуры и искусств. – СПб. 2014. – Вып. № 2 (19). – С. 163.

24. Російський державний архів Військово-Морського Флоту (далі – РДАВМФ), ф.р. 183, оп. 1, спр. 83, арк. 153; спр. 38, арк. 71; спр. 38, арк. 1.

25. Переписка секретариата ЦК РСДРП(б) с местными организациями (1917). – М.: Госполитиздат. 1957. В 3-х т. – Т. 1. – С. 292.

26. РДАВМФ, ф.р. 183, оп. 1, спр. 36, арк. 7; ДАОО. ф.р. 2, оп. 1, спр. 567, арк. 11.

27. ДАРФ, ф. 6863, оп. 1, спр. 67, арк. 10; РДАВМФ. ф.р. 183, оп. 1, спр. 3, арк. 2.

28. ДАОО, ф.р. 2, оп. 1, спр. 1037, арк. 43, 57, 79.

28. Моряк. – Одесса. – 1921. – 26 апреля.

29. В борьбе за Октябрь. Сб. док. и мат. – Одесса: Облизд. 1957. С. 137; ГАРФ. ф. 6863, оп. 1, спр. 69, арк. 6.

28. Моряк. – Одесса. – 1920. – 30 августа.

29. В. И. Ленин. Биографические хроники. – М.: Политическая литература. 1974. – Т. 5. – С. 286

30. Моряк. – Одесса. – 1922. – 7 ноября;

31. Известия Одесского Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота. – Одесса. – 1918. – 12 января.

32. ДАОО, ф. 2, оп. 1, спр. 919, арк. 43 – 45.

33. Известия Одесского... 1918. – 22 февраля (7 марта).

34. Там само. – 1918. – 1 марта.

35 Там само. – 1918. – 24 января – 6 февраля. 1918. – 17 лютого.

36.Одес. листок. – 1918. – 24, 26 января

37. Известия Одесского Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота. – Одесса. 1918 11/22 января; Джервис М. Транспортные союзы и национализация тогового флота // Профессиональная жизнь. – Одесса. – 1924. – № 55. – С. 57-58.

38. РДАВМФ, ф.р. 5, оп. 1, спр. 29, арк. 12.

39. ДАРФ, ф. 6863, оп. 1, спр. 48, арк. 28-39.

40. РДАВМФ, ф.р.183, оп. 1, спр. 2, арк. 29; спр. 6, арк. 11; спр. 18, арк. 96.

41. ДАРФ, ф. 6863, оп. 1, спр. 66. арк. 8, 12; Моряк. – Одесса. – 1921. – 26 апреля; Ачканов Г. Вказ. соч. – С. 51.

42. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 57, оп. 2, спр. 141, арк. 2-4; ДАОО, ф.р. 2, оп. 1, спр. 285, арк. 221; Коновалов В. Иностранная коллегия. – Одесса: Моряк, 1958. – С. 36; Коновалов В. Елена. – Одесса: Моряк, 1969. –С. 150.

43. ДАОО, ф.р. 8065, оп. 2, спр. 12812, арк. 11; Гуковский А. И. Французская интервенция на Юге России 1918-1919. – М.-Л.; Госиздат, 1928. С. 23.

44. Знамя борьбы. – Одесса. – 1919. – 28 апреля; Алексеев И. Из воспоминаний левого эсера: подпольная работа на Украине. – М.: Главролитпросвет, 1922. – С. 47.

Виктор Савченко

Одесские анархисты и социализация производства в 1917-1919 гг.

Статья посвящена попыткам анархистов (анархистов – синдикалистов) реализовать на практике идеи социализации производства в Одессе, в городе, который оставался центром анархистского движения на протяжении 1905-1920 гг. Анархистам удалось, в январе – марте 1918 г., возглавить процессы социализации Черноморского торгового флота, портовых хозяйств и заводов, а так же ряда других производств в Одессе.

Ключевые слова: социализация, анархисты, анархисты – синдикалисты, флот, моряки, портовики, профсоюзы.

Viktor Savchenko

Odessa anarchists and socialization of production in 1917-1919

The article is devoted to attempts of anarchists (anarchist – syndicalists) to put into practice the idea of socialization of production in Odessa, a city that center of the anarchist movement in 1905 – 1920. Anarchists succeeded in January – March 1918, to lead the process of socialization of the Black Sea merchant fleet, port facilities and factories, as well as a number of other facilities in Odessa.

Key words: socialization, anarchists, anarchist – syndicalists, navy, sailors, port workers, trade unions.